

PAPER DETAILS

TITLE: Kâsim er-Ressî ve Yahya b. Hüseyn'in Görüşleri Çerçevesinde Nas ve Tayin Düşüncesinin
Erken Dönem Zeydîlik'teki Yansımaları

AUTHORS: Esmâ ÇETİN,Habip DEMİR

PAGES: 149-166

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2129783>

Turkish Journal of Shiite Studies

ISSN: 2687-1882

Cilt / Volume: 3

Sayı / Issue: 2

Aralık / December 2021

Kâsım er-Ressî ve Yahyâ b. Hüseyin'in Görüşleri Çerçevesinde Nas ve Tayin Düşüncesinin Erken Dönem Zeydîlik'teki Yansımaları

*Reflections of Nass and Ta'yeen Thought in Early Zaydism in the Frame of Kâsım al-Rassî and
Yahyâ Ibn Hussein's Views*

Esmâ ÇETİN

Yüksek Lisans, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Post Graduate, Hitit University, Graduate Education Institute
Çorum/TURKEY

cetinesma19@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-7109-6383>

Habip DEMİR

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Hitit University, Faculty of Divinity, Department of History of Islamic Sects
Çorum /TURKEY

drhabipdemir@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-4360-3410>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

* Bu makale, 2021 yılında Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Erken Dönem Zeydîlik'te Nas ve Tayin Düşüncesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. (This article is based on master thesis titled "The Thought of Nass and Ta'yeen in Early Zaydism" which we presented on 2021 at the Hitit University)

Geliş Tarihi / Date Received: 13.12.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27.12.2021

Yayın Tarihi /Date Published: 31.12.2021

DOI: <https://doi.org/10.48203/siader.1036008>

Atıf/Citation: Çetin, Esmâ-Demir, Habip. "Kâsım er-Ressî ve Yahyâ b. Hüseyin'in Görüşleri Çerçevesinde Nas ve Tayin Düşüncesinin Erken Dönem Zeydîlik'teki Yansımaları". *Turkish Journal of Shiite Studies* 3/2 (Aralık 2021): 149-166. doi: 10.48203/siader.1036008

İntihal: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. Plagiarism: This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> mailto: turkishshiitestudies@gmail.com

Abstract

The idea of imamate is one of the main elements on which the Shiite tradition is based. One of the most important theses of this thought is that the imam is determined by “nass and ta’yeen”. This idea has been brought to the forefront by the Imamiyyah Shia in the Shiite tradition. Zayd b. Ali (d. 122/740), who was attributed to Zaydiyya, is also among the Shiite sects. Although Zaydiyya has a unique position in the Shiite tradition, it is seen that Zaydiyya experienced various breaks in the historical process and formed its creed and reconciled with Imamiyyah on similar points time. One of these points is the thoughts on how the imam should be determined. In our study, starting with Zayd b. Ali, Kâsim al-Rassi (d. 246/860) and Yahya b. Hussein (Hâdî-İlelhak) (d. 298/911), the approach of Zaidi thought, which was shaped by two early personalities such as the principle of “nas and ta’yeen” is discussed. It has been seen that the understanding of imamate of the person or persons who attribute themselves to Zayd b. Ali does not coincide with Zayd b. Ali's understanding of imamate. It has been determined that Kâsim al-Rassi, who attached great importance to the institution of Imamate, did not stand in a clear line on this issue, but used contradictory statements. Yahyâ b. Hussein, on the other hand, attaches more importance to the imamate than others and is of the opinion that the imam can only be determined by the decree of Allah. In these views of Yahya b. Hussein, the experience of Zaidi thought in the state and the change in the idea of imamate in this context has a great role. For this reason, it draws attention that he often refers to verses and hadiths while justifying his view. Thus, our study shows that the ideas attributed to the sects are not fixed and may have changed and transformed over time with various events.

Keywords: History of Islamic Sects, Shiism, Zaydiyya, Kasim al-Rassi, Yahya b. Hussein

Öz

İmâmet düşüncesi, Şîî geleneğin dayandığı ana unsurlardan biridir. Bu düşüncenin en önemli tezlerinden biri de imamın nas ve tayin ile belirlenmesidir. Bu düşünce, Şîî gelenek içerisinde en çok İmâmîyye Şîâsı tarafından ön plana çıkarılmıştır. Zeyd b. Ali'ye (ö. 122/740) nispet edilen Zeydiyye de Şîî fırkalar arasında yer almaktadır. Her ne kadar Şîî bünye içerisinde kendine mahsus bir konumu bulursa da Zeydiyye'nin tarihi süreçte çeşitli kırılmalar yaşayarak itikadî yapısını oluşturduğu ve zaman içerisinde İmâmîyye ile de benzer noktalarda uzlaştığı görülmektedir. Bu noktalardan biri de imamın nasıl belirlenmesi gerektiğine dair düşüncelerdir. Çalışmamızda Zeyd b. Ali ile başlayan, Kâsım er-Ressî (ö. 246/860) ve Yahya b. Hüseyin (Hâdî-İlelhak) (ö. 298/911) gibi iki erken dönem şahsiyetiyle şekillenen Zeydî düşüncenin nas ve tayin ilkesine yaklaşımı ele alınmıştır. Kendilerini Zeyd b. Ali'ye nispet eden şahıs veya şahısların imâmet anlayışlarının Zeyd b. Ali'nin imâmet anlayışıyla örtüşmediği görülmüştür. İmâmet müessesesine büyük önem veren Kâsım er-Ressî'nin ise bu konuda net bir çizgide durmadığı ve çelişkili ifadeler kullandığı tespit edilmiştir. Mezhebin devletleşme tecrübesi yaşamasını sağlayan Yahyâ b. Hüseyin ise imâmete, diğerlerinden daha fazla önem atfederek, imamın yalnızca Allah'ın hükmüyle belirlenebileceği görüşündedir. Yahyâ b. Hüseyin'in bu görüşlerinde Zeydî düşüncenin devlet tecrübesi yaşaması ve imâmet düşüncesinin de bu bağlamda değişmesinin rolü büyüktür. Bu nedenle, görüşünü temellendirirken sık sık ayet ve hadislerle başvurduğu dikkat çeker. Böylece çalışmamız, mezheplere nispet edilen fikirlerin sabit olmadığı, çeşitli hadiselerle zaman içerisinde değişim ve dönüşüme uğramış olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Şîîlik, Zeydîlik, Kâsım er-Ressî, Yahyâ b. Hüseyin

Giriş

İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren imâmet düşüncesi, üzerinde en fazla tartışılan ve fikir yürütülen meselelerden biri olagelmıştır.¹ Hz. Peygamber'in ardından Müslümanların idaresini üstlenen şahsın makam ve mevkinin ifade eden bir kavram olarak imâmet, zaman zaman hilafet terimiyle de aynı anlamda kullanılmıştır. Bu yönüyle imâmetin daha çok devlet başkanlığına, hilafetin ise fiilî otoriteye karşılık geldiği söylenebilir.²

Hz. Peygamber'in vefatının ardından ümmetin tamamının imamın kim olacağı konusunda ittifak etmemesi, sonraki süreçte önu alınamayacak ayrılıklara neden olmuştur. Bu nedenle imâmet müessesesine yüklenen anlamın giderek artması, imâmeti zamanla siyasî arenaya taşımıştır. İmâmetin devlet başkanlığı görevi olarak siyasî anlam taşımasının yanında itikadî birtakım ayrılıklara da zemin hazırlaması, Müslümanlar arasında Cemel, Siffin Savaşları'na ve Tahkim Olayı'na neden olmuştur. Tüm bu olayların meydana gelmesi neticesinde fikrî gelişme ve farklılaşmaların olması da Havâric, Mürcie, Mu'tezile ve Şîa gibi itikadî mezhepleri ortaya çıkarmıştır.

İmâmet meselesinin siyasî alandan itikadî alana taşınması, Şîa olarak adlandırılan fırkaların ana ilkelerinden biri haline gelmiştir. Bu nedenle Şîa denilince imâmet düşüncesi akla gelmektedir. Şîî fırkalardan biri olarak görülen Zeydiyye de imâmet düşüncesindeki farklılaşma üzerinden kendini temsil imkânı bulan bir hareket olarak ön plana çıkmıştır. Zeydiyye, Hüseyin'in (ö. 61/680) torunu Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) imâmetine inanan, Zeyd'in ardından, Ali-Fâtıma soyundan gelen ve imâmet şartlarına uyan kişinin imam olması gerektiğini³ kabul eden fırka olarak tanımlanmaktadır. Zeydiyye, itikadî konularda ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle öne çıkan bir fırkadır. Başlangıçta, siyasî gayelerin ön planda tutulduğu imâmet anlayışıyla ortaya çıkan Zeydiyye, zamanla, itikadî fikirlerini sistematize ederek mezhep hüviyetine kavuşmuştur.⁴

Zeydiyye'nin fikrî gelişimi Zeyd b. Ali ile başlamış, Kâsım er-Ressî (ö. 246/860) ile birlikte itikadî anlamda gelişme göstermiştir. Mezhebin esasları ise Hâdî illelhak unvanıyla anılan Yahyâ b. Hüseyin (ö. 298/911) ile birlikte, Tevhid, Adl, el-Va'd ve'l-Va'd, el-Emru bi'l Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker ve İmâmet şeklinde kurumsallaşmıştır.⁵ İmâmet anlayışıyla Şîî fırkalar arasında zikredilen Zeydiyye ile ilgili dikkat çeken bir husus da imâmetle ilgili görüşleri nedeniyle, Ehl-i Sünnet'e

¹ Bu konuda eş-Şehrestânî, "Hiçbir zaman, İslam'da imâmet konusundaki gibi kılıçların çekildiği bir dinî kâide olmamıştır." şeklinde ifade etmektedir. Bk. Ebû'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, nşr. Emîr Ali Mühennâ (Beyrut: Darû'l-ma'rife, 1414/1993), 31.

² Mustafa Öz - Avni İlhan, "İmâmet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000), 22/201.

³ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, nşr. İbrahim Ramazan (Beyrut: Darû'l-ma'rife, 1415/1994), 221.

⁴ Yusuf Gökalp, "Zeydiyye Mezhebi'nin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2007), 55.

⁵ Mehmet Ümit, "Zeydiyye Mezhebi'nde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ", *İlahiyat Akademi Araştırma Dergisi* 5 (2007), 131; Yusuf Gökalp, *Şîî Gelenekte Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydilik* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 100.

yakınlığının zikredilmesidir.⁶ Diğer Şîî fırkalar tarafından savunulan masum imam, bedâ, takiyye anlayışlarına⁷ muhalif olan Zeydîler, itikâdî konularda Mu'tezile'ye, amelî konularda ise Hanefîliğe yakın kabul edilir.⁸ Zeydiyye, İslam tarihinde itikâdî görüşlerinden çok mevcut iktidarlara yönelik isyanları ve kurdukları devletler kanalıyla yürüttükleri siyasî faaliyetleriyle ön planda olmuştur. Bu da mezhebin tarihi süreçte farklı anlayışlar kazanmasına yol açmıştır.

Zeydiyye'nin imâmet anlayışında Hz. Peygamber'in ardından imâmetin Ali'ye geçtiği konusunda Zeydî âlimler arasında bir ittifak yoktur.⁹ Hz. Peygamber'in vefatının ardından meydana gelen olaylar sonrası Ebû Bekir'in imamlığını, ardından Ömer ve Osman'ın imam olduğunu kabul eden Zeydîlerin yanı sıra, Ali'nin, Hz. Peygamber'in vefatının ardından imam olması gerektiğine inanan Zeydîler de vardır. Bu nedenle Zeydî imâmet anlayışının, İmâmiyye Şîası'nın imâmet anlayışı gibi bir bütünlük içerisinde olduğunu söylemek zordur. Dolayısıyla Zeydî imamet teorisinin tek bir düşünce üzerinden anlaşılması doğru değildir.

Çalışmamız, imâmet konusunda İmâmiyye Şîası'nın en önemli argümanlarından birisi olan Ali ve onun evladının açık bir nas ve tayinle ümmetin dinî ve siyasî lideri olduğu anlayışının Zeydî düşüncesinin erken dönemindeki yansımalarına odaklanmaktadır. Bu bağlamda erken dönemde Zeydîliğin iki ana teorisini olarak kabul edilen Kâsım b. İbrahim er-Ressî ile Yahyâ b. Hüseyin'in görüşleri üzerinden genel bir çerçeve çizilecektir. Öncelikle nas ve tayin düşüncesi hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Ardından söz konusu iki şahıs özelinde bu fikrin Zeydî düşüncesinde ne ölçüde yer aldığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Nas ve Tayin Düşüncesinin Gelişimi

Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye'den olan oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö. 81/700) adı etrafında oluşan bazı gulât fikirler, hicrî birinci asrın sonlarından başlayarak hicrî ikinci asrda yaygınlık göstermiş ve İmâmiyye Şîası'nın temel öğretilerine zemin oluşturmıştır. Diğer yandan Hz. Ali'nin Fâtıma'dan olan oğulları Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelenlere dayandırılarak ortaya yeni Şîî oluşumlar çıkmıştır. İmâmeti Hüseyin'in oğullarına dayandıran İmâmiyye Şîası'nın, Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) ölümünün ardından temel öğretileri sistematik hale gelmeye başlamıştır.¹⁰

Ca'fer es-Sâdık ile başlayan "ehl-i beytten itaati farz bir imam" anlayışı Mûsâ b. Ca'fer'in (ö. 183/799) vefatının ardından devam etmiştir. İmâmiyye Şîası'na göre

⁶ İsmail b. Ali Ekva, *Zeydiyye: Neş'etühâ ve mu'tekadâtühâ* (San'a, 1428/2007), 14; Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014), 294.

⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Cemil Hakyemez, *İmâmiyye Şîası ve Temel Kavramları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019).

⁸ Hasan Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmâmet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 129.

⁹ Gökalp, *Erken Dönem Zeydîlik*, 111.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Metin Bozan, *İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu: Mâsum Oniki İmam İnancının Ortaya Çıkışı* (Ankara: TDV, 2018), 77 vd.

Mûsâ'nın ardından oğlu Ali er-Rıza (ö. 203/819) nas ve tayin yoluyla imam olmuştur. Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733 ?) ile başlayarak Ca'fer es-Sâdık ve Mûsâ b. Ca'fer ile devam eden itaati farz imam anlayışının temeline nas ve tayin düşüncesinin yerleştirildiği, Mûsâ b. Ca'fer'in ardından da bu fikrin açık bir şekilde konuşulur hale geldiği söylenebilir.¹¹ Hişâm b. Hakem (ö. 179/795), Ali b. Mîsem et-Temmâr (ö. 183/799'dan sonra [?]), Nu'mân el-Ahvel (ö. 160/777 [?]) ise bu fikre dayalı olarak vasîlik düşüncesini ilk sistemleştiren isimler olmuşlardır. Bu isimler, kaleme aldıkları eserlerle beraber Hz. Ali ve neslinin nas ve tayin yoluyla imam olduğunu hicri ikinci asrın ikinci yarısından itibaren açıkça dile getirmeye başlamışlardır.¹²

İmâmîyye Şîası'nın imâmet anlayışının merkezini oluşturan nas ve tayin düşüncesinin, Zeydî düşüncede var olup olmadığı, varsa ne ölçüde var olduğu, Zeydiyye'nin imâmet görüşünün anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Daha önce değinildiği üzere Kâsım er-Ressî'nin çalışmalarıyla birlikte Zeydiyye'nin mezhebî öğretileri oluşmaya başlamış ve kurumsallaşma dönemine geçiş başlamıştır. Konunun bütünüyle ele alınmasının imkânsızlığı nedeniyle Yahyâ b. Hüseyin'in ardından gelen ve günümüzde halen varlığını sürdüren Zeydî oluşumlara değinilmemiştir.

2. Nas ve Tayin Düşüncesinin Erken Dönem Zeydîlik'teki Tezahürleri

2.1. Zeyd b. Ali'nin İmâmet Anlayışında Nas ve Tayinin Yeri

Zeydiyye'nin kurucusu kabul edilen Zeyd b. Ali'nin imâmetle ilgili görüşleri kendisinden sonraki dönemde kurumsallaşan mezhepte büyük ölçüde otorite olarak kabul edilmiş, fakat zamanla bu düşüncelerin değişimlere uğradığı görülmüştür. Zeyd'in imâmet anlayışında nas ve tayinin konumunun belirlenebilmesi için öncelikle, onun zihnindeki imam portresinin ortaya konulması daha doğrudur.

Zeyd'in isyanı, dinî âmillerden çok siyasî gayelerin ağır bastığı bir hareket olsa da bu isyan onun imâmet ve imamlıkla ilgili fikirlerinin yansıması olarak görülebilir. Kendisine imâmetin şartları ile ilgili yöneltilen sorulara karşılık Zeyd'in, halkını kötülüklerden koruma, kapılarını kapatıp kenara çekilmeme, cihada istekli, Allah yolunda davete çağırma olarak imamın vasıflarını sıraladığı rivayet edilir.¹³ Her şeyden önce Zeyd'e göre imam, her dönemde faaldir. Kapılarını kapatıp, kendini halktan izole eden bir imam düşünülemez. Fakat burada önemli olan, Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından tartışma konusu edilen, imâmetin hangi soydan devam edeceği meselesidir. Onun imâmetle ilgili görüşlerini, her ne kadar üzerinde şüpheler bulunsada öncelikle ona nispet edilen eserler üzerinden incelemeyi gerekli görmekteyiz.

Zeyd'e nispet edilen risâlelerin ve kitapların toplandığı *Mecmû'*da Zeyd, Hz. Peygamber'in ardından, kılıcı ve davetiyle ortaya çıkan ve kendisine itaatin gerekli olduğu Hz. Ali'nin imâmet görevini üstlendiğini, onun ardından Hasan ve Hüseyin'in

¹¹ Marshall G. S. Hodgson, "Erken Dönem Şîası Nasıl Mezhebe Dönüştü?", çev. Sıddık Korkmaz, *İSTEM* 18 (2011), 305.

¹² Bozan, *İmâmîyye Şîası'nın Oluşumu*, 129-188; Sıddık Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 160.

¹³ Abdülemir Şami, *Tarihü'l-fırkatî'z-zeydiyye beyne'l-karneyni's-sani ve's-salise li'l-hicre* (Bağdat: Vizaretü't-Türâs, 1394/1974), 314.

imam olduklarını söyler. Hasan ve Hüseyin'i, cennet ehli gençler olarak nitelendiren Zeyd, onların adil imam olduklarını, Hasan ve Hüseyin'in ardından gelecek olan imamın ise yine aynı soydan geldiğini, ayrıca imamın, kılıcı ile meşhur, Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamber'in sünnetine davet eden, hükümleri uygulayan, cehaletten uzak olma gibi vasıflara sahip olması gerektiğini ifade eder.¹⁴

Eserde dikkat çeken bir diğer husus da Zeyd'in, Ehl-i beyt'in üstünlüğünü ortaya koyma çabasıdır. Ehl-i beyt'in faziletini ortaya koymaya çalışan Zeyd'e göre, nasıl ki bazı ümmetler bazılarına göre daha üstün ise ümmetin en üstünü de Hz. Peygamber'in soyundan olduğu için Ehl-i beyt'tir. Ayetlerden de görülmektedir ki Ehl-i beyt Müslümanların faziletlielerindendir.¹⁵ Ona göre, Ehl-i beyt'in faziletinin reddi, imâmet konusunda ihtilaflara neden olmuştur. Eğer Ehl-i beyt'in üstünlüğünde ittifak edilseydi ümmet ihtilafa düşmezdi.¹⁶

Zeyd'e isnat edilen ve konumuz açısından önem arz eden bir diğer kaynak olan *Kitâbü Tesbîti'l-vasiyye*'de, Zeyd'in, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra imam olacak kişi hakkında ümmetini düşünerek vasiyette bulunduğu rivayet edilir.¹⁷ Bunu yaparken de insanların en hayırlısını, emirlere itaat edenini, hayrı en iyi bilenini öne sürmüştür. Kur'an'da ortaya koyulan ile Hz. Peygamber nezdinde üstün olan aynıdır. Hz. Peygamber, Kur'an'ın belirlediğine uyar. Bu nedenle onun söylediği aslında Allah'ın söylediğidir.¹⁸ Allah'ın emirlerine uyması ve Hz. Peygamber'e ilk tâbînin Hz. Ali olması dolayısıyla Peygamber'in vasîsi Ali'dir.¹⁹ Allah'ın dinine davet edenin Peygamber'in getirdiği her şeyi bilmesi gerekir. Bu bilgileri Ali'den başka bilen yoktur.²⁰ Zeyd b. Ali, Hz. Peygamber'den geldiği iddia edilen "Ali, Hak ile birliktedir. Hak, Ali ile birliktedir.", "Kur'an, Ali ile ilidir, Ali, Kur'an ile ilidir." rivayetlerini mütevatir kabul eder.²¹ Bunların yanında, Allah ve Resul'ü katında insanların en hayırlısı, Peygamber'den sonra da insanlara imamlık yapan Ali'dir.

Zeyd'e göre Ali, Hz. Peygamber'e açılan bir kapıdır. Ümmete bir vasiyettir. Resul'ün halifesidir. Ali'ye biat eden dalalet düşmeyecektir.²² O, imâmet için gerekli olan şartları taşıyan kişinin Ali olduğunu söyleyerek, Ali'yi, Ebû Bekir'den daha hayırlı, insanlar arasında en çok cihat eden, en sabırlı ve hakkı söylemekten korkmayan gibi

¹⁴ Zeyd b. Ali, *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emirü'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*, nşr. İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî (Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsati'l-İslâmiyye, 1422/2002), 383-384.

¹⁵ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasiyye", *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emirü'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*, nşr. "İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî " (Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsati'l-İslâmiyye, 1422/2002), 235.

¹⁶ İsa Doğan, *İmam Zeyd b. Ali* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 299.

¹⁷ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasiyye", *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emirü'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*, nşr. "İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî " (Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsati'l-İslâmiyye, 1422/2002), 196-197.

¹⁸ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasiyye", 197.

¹⁹ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasiyye", 198.

²⁰ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasiyye", 201.

²¹ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasiyye", 207.

²² Cemal Şâmî, *İmam Zeyd b. Ali Hayatihi ve Fıkhihi ve Te'sîrihi*, 2014, 86-87.

vasıflarla nitelendirir.²³ Zeyd'e atfedilen Ali'nin imam olduğu görüşünün devamında Hasan ve Hüseyin'in imâmetlerinin ispatı gelir. Buna göre, Hasan ve Hüseyin, Peygamber'in zürriyetinden olmalarıyla imâmete layıktır. O ikisi, Ehl-i beyt'in diğer fertlerinden daha faziletlidir. Hasan'ın ardından Hüseyin imâmet görevine layıktır. Hüseyin'in ardından ise Muhammed ailesinden gelen ve dini en iyi bilen, kılıcını çekerek Allah'ın kitabına davet eden göreve gelmelidir.²⁴

Zeyd'e nispet edilen bu görüşlerin yanı sıra onun, Vâsıl b. Atâ ile görüşüğünü konu edinen ve Vâsıl'ın ona sorular yönelttiğiyle ilgili olan *Cevâbü Zeyd b. Ali alâ Vâsıl b. Atâ fi'l-İmâme* isimli risâle de konumuz açısından önemlidir. Risâlede geçen şekliyle; Vâsıl'ın kendisine imâmetin nas ve tayinle mi yoksa seçimle mi olacağı sorusuna karşılık Zeyd b. Ali, açık şekilde cevap vermemekle birlikte, imâmet meselesinin Peygamber'den sonra tartışılan bir mesele olduğunu ve bir grubun imâmeti zorla ele geçirdiğini söyler.²⁵

Yukarıda Zeyd b. Ali'ye, imâmetle ilgili nispet edilen görüşler verilmiştir. Bu görüşlerde, Ali'nin imametiyle ilgili Hz. Peygamber'e rivayetler isnat ettiği görülür. İncelenen eser ve risâlelerde, Zeyd'in, Ali'nin imâmetinde nassa dayandığı sonucuna varılabilir. Öyle ki nispet edilen eserde Zeyd, Hz. Peygamber'den gelenin aslında Allah tarafından geldiğini ifade etmiştir.²⁶ Bu eserlerde ifade edilene göre Zeyd, İmâmiyye Şîası'nda yer alan nas ile tayin edilmiş imam anlayışını kabul eder gözükmektedir. Dikkat çeken husus ise imama daha çok uhrevî bir misyon isnat edilmesidir. Fakat Zeyd'in, Emevîlere yönelik politikalarına bakıldığında daha çok imamın dünyevî görevlerine önem verdiği görülür. Çünkü Zeyd, Emevîlerin karşısına, nasla atanmış bir imam anlayışıyla çıkmak yerine hurûc etmeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte Zeyd, hurûcundan önce Ebû Bekir ve Ömer hakkında kendisine sorulan sorulara karşılık, onların imâmetini meşru saydığını, kendi atalarından da onlarla ilgili hayırdan başka bir şey duymadığını dile getirmiştir.²⁷ Nitekim ona nispet edilen fikirler ile bu durum çelişmektedir. Eğer Zeyd, Ali'nin, Peygamber'den hemen sonra imam olduğunu söylüyorsa, Ebû Bekir ve Ömer ile ilgili olumlu düşüncelere sahip olmak yerine, onları gâsıp olarak nitelendirmesi gerekirdi. Bu rivayeti dikkate alacak olursak onun, Ebû Bekir'in halifeliğini kabul etmesi, Ali'nin halifeliğinin nassa dayanmadığının göstergesidir. Zeyd'e göre fitnelerin son bulması ve toplumun maslahatı gereği imâmete Ebû Bekir'in gelmesi doğrudur.²⁸ Çünkü Ebû Bekir ve Ömer hem yaşları açısından hem de geçmişte İslam'a hizmetleri bakımından halifelğe uygundu. Onların imâmeti toplumun faydasına olacaktı. Bu nedenle Zeyd, Ali'nin üstünlüğünü nistan ziyade Hz. Peygamber'e yakın olması ile ilişkilendiriyor, Ebû Bekir ve Ömer'in

²³ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-imâme", *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emirü'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*, nşr. "İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî " (Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsati'l-İslâmiyye, 1422/2002), 185.

²⁴ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasiyye", 197.

²⁵ Zeyd b. Ali, "Cevâbü Zeyd b. Ali alâ Vâsıl b. Atâ fi'l-İmâme", *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emirü'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*, nşr. "İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî " (Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsati'l-İslâmiyye, 1422/2002), 353.

²⁶ Zeyd b. Ali, "Kitâbü Tesbîti'l-vasiyye", 197.

²⁷ Ekva, *Zeydiyye*, 18-19.

²⁸ Şehrestânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 180.

halifeliklerini kısmen de olsa şûra yoluyla gerçekleşen meşru bir halifelik olarak kabul ediyordu. Fakat Osman'ın hilafeti konusunda görüş belirtmiyordu. Belki de o, Osman'ın yumuşaklığıyla ün salmış olmasını toplumun maslahatı için yeterli görmüyordu.²⁹ Bu nedenle Zeyd'in bu konuyla ilgili açıklama getirmedeği söylenebilir. Yaşaroğlu'na göre, Zeyd, Ebû Bekir'in imâmetini kabul ederek bir yandan Ehl-i beyt'i küstürmeme, diğer yandan diğer grupları yanına çekebilme gayretindedir.³⁰ Doğan ise, Zeyd'in, Ebû Bekir ve Ömer'in halifeliklerini meşru kabul etmesinin, efdâl varken mefdûlün imâmetini kabul anlayışına dönüştüğü görüşünü reddederek, Zeyd'in çoğunluğun desteğini alabilmek amacıyla ikisi hakkında olumlu görüşler öne sürdüğünü söyler. Doğan'a göre, daha faziletli varken, az faziletlinin imam kabul edilmesi, daha az faziletlinin peygamberliğinin de kabul edilebileceği anlamına gelir.³¹ O, her ikisinin de (peygamber ve imam) ümmetin liderliğini üstlenmesi dolayısıyla böyle bir benzetme yapmış olsa gerektir.

Zeyd'in, yukarıda verilen Ali'nin imameti hakkında nispeti şüpheli olan³² görüşleri, Mezhepler Tarihi kaynaklarında geçen Zeyd portresine de terstir. Kendisine nispet edilenlerin aksine Zeyd, imamın faziletinin en önce ilminden kaynaklandığı görüşündedir. Ona göre imâmette liyakat ve ehliyetin ölçüsü ilimdir.³³ İmam, Allah yolunda cihat etmeli, cihadında hakkı savunmalıdır. Tebâsını korumalıdır. Kılıcını çıkarmalı, münkeri def, hakkı ikâme etmelidir.³⁴ O, kendisini imam olarak ortaya atan kişi ile diğerleri arasındaki farkın görülebilmesi ve kimin daha salahiyyetli olduğunun tespiti için imamın hurûcunu gerekli görür.³⁵ Ona göre kişinin imâmete layık olabilmesi için bizzat kendi adına davette bulunması gerekir.³⁶

Sonuç olarak konunun başında verdiğimiz Zeyd b. Ali'ye ait olduğu iddia edilen eserlerin ve fikirlerin ona ait olup olmadığı şüphelidir. Çünkü Zeyd'in yaşadığı hicrî ikinci asırda intizamlı eserler kaleme alındığını söylemek zordur. Ayrıca o dönemde sistematik bir imâmet fikri de henüz ortaya çıkmamıştır. Daha önce üzerinde durulduğu üzere imâmette nas ve tayin anlayışı, İmâmîyye Şîası'nda Ca'fer es-Sâdık'tan sonra belirginleşmeye başlamıştır.³⁷ Ca'fer es-Sâdık, Zeyd'den yaklaşık 26 yıl sonra vefat etmiştir. Bu nedenle Zeyd'in, her ne kadar Ali'nin imameti hakkında nas görüşüne paralel ifadeler kullanmış olsa da imâmet anlayışında nas ve tayini merkeze aldığını söylemek zordur. Ayrıca, hicrî ikinci asrın ilk çeyreği daha çok Emevî hükümdarlarının ırkçı politikalarına tanıklık eden, siyasî olayların gündemde olduğu bir dönemdir. Zeyd'in de bu siyasî arenada imâmetle ilgili görüşlerinde daha çok siyasî argümanları kullandığını söyleyebiliriz. Ona isnat edilen bu fikirlerin, sonraki Zeydîler

²⁹ Muhammed Ebû Zehra, *İmam Zeyd Hayatı, Fikirleri ve Çağı*, çev. Salih Parlak - Ahmet Karababa (İstanbul: Şafak Yayınları, 1993), 178.

³⁰ Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmâmet Görüşü", 117.

³¹ Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 283.

³² Gökalp, *Erken Dönem Zeydilik*, 118.

³³ Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 283.

³⁴ Ahmed Mahmûd Subhi, *Fî İlmi'l-kelâm: Zeydiyye* (Kahire: ez-Zehra li'l-İ'lami'l-Arabî, 1404/1984), 71-72.

³⁵ Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 179.

³⁶ Subhi, *Fî İlmi'l-kelâm: Zeydiyye*, 76; Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 295.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Bozan, *İmâmîyye Şîası'nın Oluşumu*, 129 vd.

tarafından ortaya koyulmuş olması muhtemeldir. Bu durumun, İslam Mezhepleri Tarihi'nde fikirlerin anonimleştirilmesi probleminin bir sonucu olarak değerlendirilmesi daha doğrudur. Kaldı ki, Zeyd b. Ali'ye isnat edilen, efdâl-mefdûl imam, imamın hurûcu gibi hususları sonraki dönem Zeydîliğe nispet eden ve buna dayanarak Zeyd'in, Ehl-i Sünnet'ten olduğunu söyleyen görüşler de vardır.³⁸

2.2. Kâsım er-Ressî'nin İmâmet Görüşünde Nas ve Tayin Anlayışı

Kâsım er-Ressî'nin beş esası ile birlikte itikâdî bir hüviyet kazanan Zeydiyye, onun dönemine kadar, henüz kurumsallaşmış bir mezhep konumunda değildi. Diğer Şîî fırkalardan ayrılan Zeydî imâmet anlayışının, Kâsım er-Ressî döneminde de sistematik bir hale dönüştüğü söylenemez. er-Ressî'nin beş esası arasında imâmetin yer almamış olması bunun en önemli göstergelerinden birisidir. Eserlerinde imâmetle ilgili müstakil bir başlık bulunmasa da er-Ressî, imâmeti usûlü'd-dinden saydığı on sekiz husus içerisinde ele alır.³⁹ İmâmetle ilgili muhtelif risâleleri bulunan er-Ressî, cedel yöntemini kullanarak görüşlerini beyan eder. Fakat er-Ressî'nin eserlerinde, görüşlerini beyan ederken belirli bir tutarlılık gösterdiğini söylemek zordur.⁴⁰ Onun imâmetin gerekliliği, Ali'nin imamlığı gibi konularda çeşitli görüşler ileri sürdüğü eserlerinde görülmektedir.⁴¹ Ancak biz burada onun doğrudan imâmette nas ve tayin düşüncesine dair görüşlerini zikretmenin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

Kâsım er-Ressî, nas ve tayin düşüncesiyle ilgili görüşlerini Râfıza olarak adlandırılan fırka bağlamında zikretmektedir. Kâsım er-Ressî'nin Râfıza ismini Zeydiyye dışındaki Şîa'ya mensup olan kişiler için aşağılayıcı anlamda kullandığı söylenebilir.⁴² Onun "Râfıza" olarak isimlendirdiği ve Şîîliğin on üç kolundan on ikisini kapsadığını ifade ettiği Şîî gruplara yönelik çok sayıda eleştirisi bulunmakla birlikte eleştirilerinde nas ve tayin düşüncesine yönelik fikirlerinin ön planda yer aldığını görmekteyiz.⁴³

er-Ressî'nin konumuz açısından önemli ilk eleştirisi Râfıza'nın "vasîsiz hiçbir dönemin geçmediği" görüşüdür. Râfıza'ya göre, vasî, bir nebinin vasîsidir veya bir vasînin vasîsidir. Allah'ın hükümlerini bilen, taatlerini yerine getiren bu vasî yeryüzünde Allah'ın delilidir. Doğru yola ancak vasî ile ulaşılır. Bu nedenle hiçbir ümmet vasîsiz bırakılmamıştır. Râfıza'ya göre, Âdem'den sonra da vasînin varlığı dolayısıyla bir nebiye ihtiyaç yoktur. Bu ümmet bağımsız da olsa, çokluktan da oluşsa,

³⁸ Salih Ahmed Hatîb, *el-İmam Zeyd b. Ali el-müftera aleyh* (Mekke: el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1404/1984), 233.

³⁹ Ebû Muhammed b. İsmail er-Ressî el-Alevî Kâsım b. İbrahim, "Fusûlu'n fi't-Tevhid", *Mecmû' Kütüb ve resâilî'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, nşr. Abdülkerim Ahmed Cedban (San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002), 2/653.

⁴⁰ Wilferd Madelung, "İmam Kâsım b. İbrahim ve Mu'tezillik", çev. Mehmet Ümit, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 405.

⁴¹ Bu görüşler için bk. Esmâ Çetin, *Erken Dönem Zeydîlik'te Nas ve Tayin Düşüncesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 61-71.

⁴² Mehmet Ümit, "Kâsım Ressî ve Mecmû' Kütüb ve Resâil'i", *İslamî İlimler Dergisi* 1-2 (2009), 250.

⁴³ Ebû Muhammed b. İsmail er-Ressî el-Alevî Kâsım b. İbrahim, "er-Reddû ale'r-Revâfid min Ehl'i-Ğuluvv", *Mecmû' Kütüb ve resâilî'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, nşr. Abdülkerim Ahmed Cedban (San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002), 533.

vasî Allah'ın insanlara yüklediği teklifleri ve farzları bildirme ve göstermede yeterlidir.⁴⁴

er-Ressî'nin, Râfıza'nın vasîlik anlayışına yönelik eleştirilerine bakarak, onun ilk olarak Hz. Peygamber'den önce vasîlerin varlığına karşı olduğu söylenebilir. Ona göre Allah kullarını hiçbir zaman uyarıcısız bırakmamıştır. Fakat bunu vasîler aracılığıyla değil, peygamberler ve nebiler vasıtasıyla yapmıştır. Râfıza'nın vasîlikle ilgili görüşlerinden onları peygamberlerle eşit seviyede değerlendirdikleri anlayışına ulaşan er-Ressî, bunun mümkün olmayacağını söyler. Râfıza'nın vasîlerle peygamberleri nitelemelerinin aynı olduğunu söylese de kendisi de bu ayrımı ortaya koyacak açıklamada bulunmaz.

er-Ressî'nin, Râfıza'ya yönelik eleştirilerinden ve imamın vasıflarıyla ilgili açıklamalarından hareketle, imâmette nas ve tayin anlayışını merkeze aldığını söylemek zordur. Fakat imamın belirlenmesi hususunda ortaya koyduğu yöntemler ise muallaktır. İmâmetle ilgili görüşlerini, muhalefet ettiği kimselere yönelik eleştirileriyle ortaya koyabildiğimiz er-Ressî'nin, Zeyd b. Ali'ye isnad edilen mefdûl imam anlayışına sahip olduğu da söylenemez. Ayrıca imamın şûra yoluyla seçileceği görüşünü de eleştirerek, kendisinden önce var olan Zeydî şahıslar ve bu şahısların takipçilerinin çizgisinde olmadığı ortaya çıkar. O, imâmet görüşüyle, imâmetin nas ve tayin yoluyla olması gerektiği, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi ismen değil vasıflarıyla işaret ettiği görüşünde olan Cârûdiyye'den, imâmetin seçim ya da davet yoluyla olabileceği görüşündeki Butriyye/Sâlihiyye'den ve imâmetin şûra yoluyla olabileceği görüşüne sahip Cerîriyye/Süleymâniyye'den ayrılır. Fakat kendisi de bütünlük ve kendi içerisinde tutarlı olan bir imâmet anlayışına sahip değildir. Halife Mehdî'nin, hilafetinin ilk yıllarında desteklerini sağlayabilmek için Alioğullarıyla iyi ilişkiler geliştirdiği bilinmektedir. Mehdî döneminden başlayarak Abbâsîlerin sonuna kadar giden süreçte Alioğullarıyla inişli-çıkışlı ilişkiler kurulmuştur. Mefdûl imam anlayışının meşruiyet kazandığı bu dönemde, Alioğullarının efdâl imam olan Hz. Ali'nin imâmetinin gasp edildiği görüşüne karşılık, Abbâsoğullarının mefdûliyet fikrini savunduğu söylenebilir. Efdâl-mefdûl imam anlayışı siyasetin seyrini belirler hale gelmesinden dolayı er-Ressî'nin de bu ortamdan uzak kalarak net bir görüş belirtmediği söylenebilir.

İmâmetle ilgili görüşlerinde daha çok Hz. Peygamber'e yakınlığı vurgulayan er-Ressî, Ali'nin ve ardından Ehl-i beyti'nin imâmetini meşru göstermeye çalışır. Her ne kadar imâmette veraseti savunan Râfîzî gruplara karşı eleştirilerde bulunsada kendisi de imâmeti, Ali'nin ardından Ehl-i beyt'e hasrederek imâmeti bir soya tâbî tutmaktadır. Bunu yaparken de özellikle Hz. Peygamber'in rivayetlerine başvurması dikkat çeker. O, imâmette açık bir nas olduğunu söylemese de gerek imamın vücubiyetini delillendirmede gerekse imâmete en layık kişinin Hz. Ali olduğunu ortaya koymada ayet ve hadislere başvurur. Hz. Peygamber'in, Ali için "Ben kimin mevlası

⁴⁴ Ebû Muhammed b. İsmâil er-Ressî el-Alevî Kâsım b. İbrahim, "er-Reddû ale'r-Râfida", *Mecmû' Kütüb ve resâilî'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, nşr. Abdülkerîm Ahmed Cedbân (San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002), 2/515-518.

isem Ali de onun mevlasıdır.” ve yine Ali’ye yönelik “Senin bana konumun, Hârûn’un Mûsâ’ya konumu gibidir.” sözlerini öne sürmesi de Ali’nin imâmetini ispatlamak için hadislere başvurduğunun göstergesidir. Ayrıca nas ve tayin görüşüyle ilgili açık bir beyanı bulunmasa da Ali’nin imâmetinin insanların uyması gereken bir farz olarak görmesi de⁴⁵ dikkat çeker. Bir Müslümanın farz olarak uyması gereken emir ve kaideler bizzat Allah’ın buyruğu ile sabit olduğuna göre er-Ressî’nin de Ali’nin imâmetini Allah katında geçerli gördüğü söylenebilir.

er-Ressî, Hz. Peygamber’in, kendinden önceki peygamberlere soy bağı ile bağlı olduğundan hareketle Ali’nin bu soyun devamı olduğunu söylemesiyle, peygamberlerle vasîleri eşit tuttuğunu söyleyen Râfıza’yı eleştirerek çelişkiye düşer. Neticede er-Ressî de peygamberlerin geliş şekillerini, Ali’nin imâmete geliş şekliyle aynı kabul etmesiyle, peygamberler ve vasîleri bir anlamda benzer tutmuştur. Buradan hareketle, er-Ressî’nin Ali ve soyunu imâmete en layık kişiler görerek bunu ispata giriştiği söylenebilir. Netice olarak er-Ressî’nin Ali ve soyunu imâmete en layık kişiler olarak görmesi ve bunu ispat için çeşitli ayet ve hadislere başvurması nas ve tayin anlayışını kabul etmiş olduğu, ancak bunu açık bir şekilde söylemeyerek çelişkili ifadeler kullandığı görülmektedir. Bu durumun, er-Ressî’nin Abbasî iktidarının baskısından çekinmesinin bir sonucu olarak da değerlendirilmesi mümkündür.

2.3. Yahyâ b. Hüseyin’in Nas ve Tayin Meselesine Bakışı

Hâdî ilelhak olarak da anılan Yahyâ b. Hüseyin, Kâsım er-Ressî’nin ardından erken dönem Zeydî düşünce için büyük öneme sahip isimlerden biridir. er-Ressî’nin torunu olarak ilmî bir silsileden gelmesi yanında aksiyoner kişiliği ve Yemen Zeydî Devleti’nin kurucusu olmasıyla da adından söz ettirmiştir. Yahyâ b. Hüseyin gerek Zeydiyye’nin bir mezhep hüviyetine kavuşması gerek Zeydî fikirlerin sistematikleşmesi, gerekse Zeydî fıkına getirdiği yorumlarla mezhep açısından önemli bir isimdir.⁴⁶ O, yalnızca ilmî faaliyetleriyle değil siyasî aktiviteleriyle de Zeydiyye’de ön planda olmuştur. Faaliyetleri neticesinde kurulan Zeydî devlet günümüzde varlığını devam ettirmektedir. Bu bağlamda onun imametle ve dolayısıyla nas ve tayin ile ilgili görüşleri erken dönem Zeydî düşüncesi açısından son derece önemlidir.

İmâmeti, tevhid ve nübüvvete bağlı inanç esaslarından sayan⁴⁷ Yahyâ b. Hüseyin’in imâmet esası ile ilgili fikirlerinde amcası Muhammed b. el-Kâsım’dan (ö.

⁴⁵ Ebû Muhammed b. İsmail er-Ressî el-Alevî Kâsım b. İbrahim, “Mesâilü’l-Kâsım”, *Mecmû’ Kütüb ve resâilü’l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, nşr. Abdülkerim Ahmed Cedban (San’a: Dârü’l Hikmeti’l-Yemaniyye, 1422/2002), 2/240-242.

⁴⁶ Ebû Zehra, Zeydîliğin Hasan el-Utruş ve Yahyâ b. Hüseyin sayesinde dirildiğini, siyasî ve ilmî anlamda aktivite kazandığını, bunlardan sonrakilerin mezhebî öğretileri şekillenmiş halde bulduklarını söyleyerek, Yahyâ’nın, hicrî 280’de Yemen’e derin fikhî görüşleri getirdiğini, dinî akidenin tohumlarını ektiğini söyler. Onun sadece devlet başkanı olmayı hedeflemediğini; aksine Müslümanları refaha kavuşturmayı, şeriata uymalarını amaçladığını söyleyerek, Yahyâ’nın, “Allah bu ümmeti ıslah etseydi de tek ben bir gün aç bir gün tok kalsaydım.” dediğini aktarır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 459-460.

⁴⁷ Ebû’l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî ilelhak, *Kitâbü’l-müntehab ve yelihi eydan kitâbü’l-fünûn* (San’a: Darü’l Hikmeti’l-Yemaniyye, 1414/1993), 20.

284/897) etkilendiği söylenir.⁴⁸ Ona göre imâmet, usûlü'd-dinden kabul edilen beşinci esastır.⁴⁹ İmâmetle ilgili muhtelif risâleleri bulunan Yahyâ b. Hüseyin'in, bazı kitaplarında da bu konuyla ilgili görüşlerine yer verdiği görülür. Özellikle Ali'nin imâmetini delillendirmede büyük çaba sarf eden Yahyâ b. Hüseyin'in, imâmeti, Ehl-i beyt'in soyuna hasretme gayretiyle hareket ettiği söylenebilir. Bunu yaparken de imamın Hz. Muhammed'in soyundan olması gerektiği fikrine dayanır. Yahyâ b. Hüseyin, Allah'ın insanları yarattığını, akıl verdiğini fakat onlarla yüzyüze konuşmadığını söyler. Fakat insanlar, Allah ile konuşmaya ihtiyaç duyar. Allah bunun için delil olarak resûller göndermiştir. Resûlün arkasından ise ahkâm ve ef'ali bilen imam gelir. Hz. Muhammed'in ardından da Ali imam olarak gelmiştir.⁵⁰

Esas olarak Zeydî âlimlerin, Ali, Hasan ve Hüseyin'in imâmetleri ile Hasan-Hüseyin soyundan gelen bir imamın imâmetini ayırarak imâmet öğretilerini oluşturdukları söylenebilir. Bu yolu takip eden Yahyâ b. Hüseyin de imâmetle ilgili görüşlerini açıklarken öncelikle Ali'nin faziletlerine ve Hz. Muhammed'e olan yakınlığına binaen onun imâmete layık olmasıyla başlar. Ardından Müslümanların imâmetle ilgili görüşlerinde Şîa, Mu'tezile, Havâric, Mürcie ve Âmme olmak üzere beş gruba ayrıldıklarını söyler. Mu'tezile ve Havâric, Allah'ın kitabını ve Peygamber'in sünnetini bilerek iyilik üzere olan tüm insanların imam olabileceğini söylerken; Mürcie ve Âmme, Kureys'ten olan birinin imâmetini caiz görür. Şîa ise Muhammed ailesi dışında birinin imâmetini kabul etmez. Yahyâ b. Hüseyin, beş gruba ayrılan bu Müslümanların, imamın, Hz. Muhammed'in ailesinden gelmesi gerektiği konusunda ittifak ettiklerini söyleyerek, imâmetin Ehl-i beyt'e hasredilmesinin gerekliliğinin ortaya koyar.⁵¹ Ehl-i beyt'ten olan Ali b. Ebî Tâlib de Hz. Muhammed'in ardından imâmete en layık kişidir. Allah ve Peygamber'inin taatlerine uymadaki üstün gayretinden, Peygamber'e olan yakınlığından, ilminden, dünya hayatında zühdü tercih etmesinden dolayı imâmete en uygun kişi Ali'dir. Hz. Peygamber'in makamına en layık, Allah'ın emirlerini yerine getirmede en güçlü kişidir. Her şeyden önce Hz. Peygamber'in bu konuda açık beyanı vardır. Hz. Peygamber "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır." Ali'ye yönelik "Senin bana konumun Hârûn'un Mûsâ'ya konumu gibidir.", "Sen benim dinimin hâkimisin, vaadimin de gerçekleştiricisisin." sözleri Ali'nin üstünlüklerinin göstergesidir. Ayrıca Hz. Peygamber, Medine'ye hicretin ardından Ensâr ve Muhacir arasında yaptığı kardeşlik anlaşmasında Ali'yi de kendine kardeş olarak belirlemiştir.⁵² Ali'nin dışında bu özelliklerin hiç kimsede olmaması da onun faziletini ortaya koyar.

⁴⁸ *el-Usûlü's-semâniyye* adlı eserin müellifi olan Muhammed b. el-Kâsım, bu eserinde tevhid, adalet, el-va'd ve'l-va'id, melekleri, peygamberleri, Allah'ın kitaplarını bilme, imâmet, iyilik (birr), kötülük (günahlar-Fücûr) ve Allah'ın razı olduğu şeyleri bilme gibi hususlardan bahseder. Bk. Mehmet Ümit, "el-Hâdî ile'l-Hak ve Usûlü'd-Din Adlı Risalesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2007), 124-125.

⁴⁹ Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî ilelhak, "Kitâbü Usûlü'd-Din", *Mecmû' resâil el-imam Hâdî-ilelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*, nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 195.

⁵⁰ Hâdî ilelhak, *Kitâbü'l-müntehâb*, 20.

⁵¹ Hâdî ilelhak, "Kitâbü Usûlü'd-Din", 195.

⁵² Hâdî ilelhak, *Kitâbü'l-müntehâb*, 20.

İmâmeti nübüvvetle ilişkilendiren Yahyâ b. Hüseyin'e göre imam, yalnızca Allah'ın hükmüyle belirlenir. Allah'ın hükmüyle imâmet görevi ihsan edilir. Nebîler de Allah'ın kullarına ihsanıdır. Nebîler, insanları uyarması için Allah tarafından gönderilmiştir. Vasîler de nebî vasiyet edinceye kadar tespit edilemez.⁵³ Vasîler, yaşadığı dönemin faziletlielerindendir. Allah'ın emirlerini uygulamada takva sahibi, dindar, ilim konusunda ustadır. Onların ilimleri nebîlerin ilimlerindeki gibi gizlidir. Yaşadıkları asırda kimsede bulunmayan, yalnızca onlarda var olan Allah'ın onlara has kıldığı gizemli bir ilme sahiptirler. Hz. Peygamber'in vasîsi de Ali'dir.⁵⁴ Böylece Ali, yalnızca üstün bir kişiliğe sahip olmasıyla değil, Allah tarafından atanmış bir imam olmasıyla da farklılaştırılmış olmaktadır.

Yahyâ b. Hüseyin'in imâmet anlayışında, nas ve tayin düşüncesi açısından önem arz eden diğer bir husus da Ali, Hasan ve Hüseyin'in ardından kimin imam olacağıdır. Ona göre, Hasan ve Hüseyin'in ardından gelecek olan imam, onların yolundan giden, o ikisi gibi, verâ ve takva sahibi, saf ve temiz, Allah'ın emirlerini yerine getirmek için mücadele eden, dünya hayatından uzaklaşan ve zühdü tercih eden, âlim, cesaretli, cömert, halkına karşı merhametli, hoşgörülü, şefkatli, eşitliği önceleyen, kendisine danışılan, Allah'ın hükümleri dışında hükmetmeyen, şöhreti bilinen, müçtehit, zalimler için korkutucu, mü'minler için mü'min, fasıklara iman etmeyen, fasıkların taleplerinin tersini isteyen, onlara muhalefet eden, kötülüklerden uzak duran, iftiraları yasaklayan, Allah'ın taatlerini yaymak için ölümüne ileri atılan, Allah'ın emirlerinden alıkoyanlarla mücadele eden, ihmalkâr olmayan gibi vasıflara sahiptir. İlmî anlamda yetkinliği ise, ifade yeteneği gelişmiş, sorulara cevap verebilme, Kur'an'ı anlamada ve diğer meselelerde titiz davranmadan ibarettir.⁵⁵

İmâmetin geçerli olması için imamda bulunması gereken vasıfları ortaya koyan Yahyâ b. Hüseyin, kendi döneminde Zeydîlerin devlet tecrübesi kazanmasından olsa gerek, imamın, Allah'ın hükmü dışında belirlenmesine karşı çıktığını belirtmişti. O, bu konuda ilk olarak imamın icma ile belirlenmesi gerektiğine inanmaları eleştirir. Ona göre, imamı insanların belirlediğini söyleyenler cahil kimselerdendir.⁵⁶ Aksine imam, yalnızca Allah'ın hükmüyle belirlenir. Allah'ın hükmüyle imâmet görevi ihsan edilir. Nebîler, Allah'ın kullarına ihsanıdır. Uyarması için Allah göndermiştir. Vasîler de nebî

⁵³ Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, "Cevâbü Mes'eleti'n-Nübüvve ve'l-İmâme", *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*, nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 428.

⁵⁴ Hâdî İlelhak, "Cevâbü Mes'eleti'n-Nübüvve ve'l-İmâme", 431.

⁵⁵ Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, "Kitâbü fîhi Ma'rîfetullah", *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*, nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 56; Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, "Mes'eleti fi'l-imâmet", *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*, nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 484; Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, "Cevâbü Mes'âli'l-Hüseyin b. Abdullah et-Taberî", *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*, nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli (Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001), 537-538; Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, "Kitâbü's-Siyer", *Kitâbü'l-ahkâm fî beyânî'l-helal ve'l-haram*, nşr. Murtaza b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî (San'a: Mektebetü Bedr, 1434/2013), 393.

⁵⁶ Hâdî İlelhak, "Kitâbü's-Siyer", 394.

vasiyet edinceye kadar tespit edilemez.⁵⁷ İmam, icma ile belirlenememesinin yanı sıra bir rivayetle ya da bir sözleşme ile de belirlenemez. Ona göre imâmetin ilk şartı Hz. Peygamber'e yakınlıktır. Bu yakınlık da soy anlamında bir yakınlıktır.⁵⁸ İmamı insanların belirlediğini söylemek insanların rızasını ön plana çıkarmaktır. Oysaki Allah'ın belirlediği imama uymak tüm Müslümanlar üzerine farzdır.⁵⁹ Bu hususta Allah'ın dışında başka hüküm koyacak olan yoktur. Buna inanmayan da ahirette yalnızca cehenneme layıktır.⁶⁰ Ali'nin imâmetini Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sözüyle sabit gören Yahyâ b. Hüseyin, bu konuda İmâmiyye Şîası tarafından da öne sürülen ayet ve hadis delillerini sıralar⁶¹ ve bunlara rağmen halen soru soran kişileri cahil olarak nitelendirir.⁶² Bu görüşleriyle Yahyâ b. Hüseyin'in İmâmiyye Şîası'nın imam portresine yakın düşüncelerde olduğu söylenebilir.

Yahyâ b. Hüseyin'e göre Hz. Peygamber'in vefatının ardından ümmet dört fırkaya ayrılmıştır. Her bir fırka da bir diğerini tekfir eder. Yahyâ b. Hüseyin bu fırkaları tek tek açıklar. Bir fırka, Hz. Peygamber'in Ali b. Ebî Tâlib'i imam olarak makamına atadığını açık bir nasla ve ismiyle onu belirlediğini, onu teşvik ettiğini ve ona itaati zorunlu tuttuğunu söyler. Bir diğer fırka Ali b. Ebî Tâlib'e Hz. Peygamber'in imâ ile işaret ettiğini, Ali ile ilgili sözler söylediğini, birçok delille delillendirerek, Ali'nin imâmeti hak ettiğini söyler. Diğer fırka da, "Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'e namaz kıldırıldı. Namaz da dinin direğidir. Böylelikle Hz. Peygamber, Ebû Bekir'i seçmiştir. Çünkü namaz için onu seçmesi diğer insanlardan hayırlı olduğunu gösterir." demek suretiyle Ebû Bekir'in imâmetini kabul etmiştir. İnsanların çoğunluğunu oluşturan bir diğer fırka da bu rivayetlerin dışında kalarak Hz. Peygamber'in kimseyi atamadığını söyler. Hz. Peygamber kimseyi arkasında vasî olarak bırakmamıştır. Namaz kıldırması için de kimseyi tayin etmemiştir. Hz. Peygamber, insanları, aralarından en faziletli, en saygılı ve Allah'tan ve Peygamber'den gelenlerin bilmede en bilgisini seçmeleri konusunda serbest bırakmıştır. Onlar, Hz. Peygamber'in, "Bana sizden en sevgili olanı ve sizin için en uygun olanı seçersiniz." diyerek insanlara seçim yapmalarını söylediğini iddia ederler. Bu konuda da Hz. Peygamber'e hadisler isnad edilir. Ardından da ümmetin maslahatı gereği Ebû Bekir'in evlâ olduğuna karar verirler. Bu dört fırkanın Hz. Peygamber'in ardından ihtilafa düştüklerini ifade eden Yahyâ b. Hüseyin, Ebû Bekir'in seçim yoluyla imâmete geldiği görüşünü eleştirir.⁶³

Ebû Bekir'in ardından Ömer'in hilafete geliş şekli de Yahyâ b. Hüseyin tarafından eleştirilir. Ebû Bekir'in Ömer'i halef bıraktığını söyleyenler, Hz. Muhammed'in, bir imama işaret etmediğini, açıktan veya imâ yoluyla imam tayin etmediğini söylemeleriyle çelişmektedir. Ebû Bekir'in, Ömer'i tayin etmesi, bir imam tayin

⁵⁷ Hâdî İlelhak, "Cevâbü Mes'ele'ti'n-Nübüvve ve'l-İmâme", 428.

⁵⁸ Hâdî İlelhak, "Cevâbü Mes'âli'l-Hüseyin b. Abdillâh et-Taberî", 537.

⁵⁹ Hâdî İlelhak, "Kitâbü's-Siyer", 395.

⁶⁰ Hâdî İlelhak, "Cevâbü Mes'ele'ti'n-Nübüvve ve'l-İmâme", 434; Hâdî İlelhak, "Kitâbü's-Siyer", 396.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi ve kullanılan ayet ve hadis delilleri için bk. Çetin, *Erken Dönem Zeydilik'te Nas ve Tayin Düşüncesi*, 80-97.

⁶² Hâdî İlelhak, "Kitâbü fîhi Ma'rifetullah", 53-54.

⁶³ Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin Hâdî İlelhak, "Fî tesbîti'l-imâme", *Kitâbü'l-müntehab ve yelîhi eydan kitâbu'l-fünûn* (San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1414/1993), 494-497.

etmeyen Hz. Peygamber'e muhalif bir tavidir. Bu tavır, Hz. Muhammed'in uygulamalarında yer bulamadığı için de geçersizdir. Ömer de vefatından önce ardından halife olacak kişinin belirlenmesini şûraya bırakmıştır. Bu altı kişilik şûra heyetinin ise Hz. Muhammed'in ashabından en hayırlı kişilerden oldukları söylenmiştir. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafete geliş şekillerini eleştiren Yahyâ b. Hüseyin, böylelikle Ali'nin Hz. Peygamber'in ardından hilafete en layık kişi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çünkü Ali, ne icma ne de şûra ile imam olmuş, bizzat Hz. Peygamber'e olan yakınlığı, Allah'ın hükmü ve Peygamber'in de ona işaret eden vasıfları zikretmesiyle imam olmuştur. Allah'ın hükmünün her şeyin üstünde yer alması da Ali'nin imâmetinin meşruiyetinin kanıtı niteliğindedir. Bu fikirlerinden yola çıkarak Yahyâ b. Hüseyin'in İmâmiyye'de olduğu gibi isim olarak bizzat Allah tarafından belirlenen ve masum olduğuna inanılan bir imam anlayışından ziyade vasıfları belirlenmiş bir imam anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Bu görüşleri ile de İmâmiyye çizgisine kısmen çok yakın görüşlere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Şîa'nın imâmet öğretisinin temelinde yer alan nas ve tayin anlayışı, onu diğer mezheplerden ayıran en temel düşüncelerden biridir. İlk defa Ca'fer es-Sâdık'ın ilmî çevresinde yer alan Hişâm b. Hakem'in kelâmî tartışmalarında konu ettiği nas ve tayin anlayışı, sistematikleşerek İmâmiyye Şîası'nın imâmet öğretisinin temeli haline gelmiştir. Özelde İmâmiyye Şîası'nın, genelde Şîiliğin imâmet görüşünün temeli kabul edilen nas ve tayin anlayışının Şîî bir fırka olarak kabul edilen Zeydiyye'de var olup olmadığı, var ise ne ölçüde var olduğuna odaklanan çalışmamız, konunun erken dönem Zeydî çevrelerdeki tezahürlerine odaklanmıştır. Zeyd b. Ali'ye nispet edilen eserlerde Zeyd'in, Ehl-i beyt'in üstünlüğünü ortaya koyma çabası dikkat çekmekte, Ali ve soyunun imâmete layık olduğu vurgulanmaktadır. Fakat henüz çok erken dönemlere ait bu düşüncelerin kendisinden çok sonraları kaleme alınmış olma ihtimali nedeniyle bu eserlere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Dahası sonraki dönem Zeydîlerinin mezhebin görüşlerini daha erken dönemlere götürme çabaları da Zeyd'e geç dönem fikirlerinin nispet edilme ihtimalini artırmaktadır.

Yazdığı eserlerle Zeydiyye'nin kurumsallaşmasında büyük öneme sahip olan Kâsım er-Ressî'nin imâmetle ilgili görüşleri ise Zeyd b. Ali'nin görüşlerine nispetle daha kolay tespit edilebilmektedir. O, imâmette nas ve tayinin bulunduğunu net bir şekilde ifade etmemiştir. Fakat eserlerinde, imamın Allah tarafından belirlenmesinin gerekliliğini sık sık vurguladığı dikkat çeker. Ebû Bekir ve Ömer'in imâmete geliş şekillerini de eleştirmiştir. er-Ressî'nin doğrudan ifade etmeye çekindiği bu fikirlerin temelinde dönemin siyasî atmosferinin büyük rolü olduğunu düşünmekteyiz. Abbasî Devleti'nin İmâmîler tarafından imam olarak kabul edilen şahıslara yönelik baskıcı tutumları ve hatta onları hapisle cezalandırması, bu dönemde soya dayalı imâmet görüşlerinin ifade edilmesini zorlaştırmış olsa gerektir. Fakat Yahyâ b. Hüseyin'in dönemine gelindiğinde Zeydiyye, devletleşme tecrübesi yaşamıştır. Yemen'de Zeydî fikirlerle bir iktidar tesis eden Yahyâ'nın daha özgür bir ortamda dile getirdiği

fikirlerde nas ve tayin anlayışı daha net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca bu dönem imâmette nas ve tayin anlayışının da imâmiyye tarafından daha sistematik bir hâl aldığı ve fırkanın ana meselelerinden biri haline geldiği döneme tekabül etmektedir. Yahyâ b. Hüseyin'in de imâmiyye ile yakın anlayışa yaklaşmasının bu dönemde olması tesadüf değildir. Bu bağlamda Yahyâ'nın, her ne kadar imâmiyye'de olduğu gibi imamın ismen belirlenen masum bir şahsa delalet ettiği görüşüne sahip olmasa da devlet tecrübesinin getirdiği yeni durumlar karşısında bu görüşlere kısmen yaklaşmış olması anlaşılır bir husustur.

Sonuç olarak her fikrî oluşumda olduğu gibi Zeydî düşünce de zamanla değişimlere maruz kalmıştır. Özellikle devletleşme tecrübesinin yaşanması, siyasî gayeleri de görüşlere dahil etmiş, imâmet anlayışı da bundan nasibini almıştır. Allah tarafından belirlenen ve devleti yöneten imamın otoritesi her alanda tanınır hale gelmiştir. Neticede mezheplerin kendilerine nispet edilen görüşlerinin zaman içerisinde şahıslar ve siyasetin etkisiyle değişebildiği, bu hareketlerin tek tip yapılar olarak sunulmasının doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Alevî, Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Abbasî el-. *Sîretü'l-Hâdî ile'l-Hak Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Süheyl Zekkar. Beyrut, 1972.
- Bozan, Metin. *İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu Mâsum Oniki İmam İnancının Ortaya Çıkışı*. Ankara: TDV, 2. Basım, 2018.
- Çetin, Esmâ. *Erken Dönem Zeydîlik'te Nas ve Tayin Düşüncesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Doğan, İsa. *İmam Zeyd b. Ali*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İmam Zeyd Hayatı, Fikirleri ve Çağı*. çev. Salih Parlak - Ahmet Karababa. İstanbul: Şafak Yayınları, 1993.
- Ekva, İsmail b. Ali. *Zeydiyye: Neş'etühâ ve mu'tekadâtühâ*. San'a, 3. Basım, 1428/2007.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Gökalp, Yusuf. *Şîî Gelenekte Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydîlik*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Gökalp, Yusuf. "Zeydiyye Mezhebi'nin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2007), 55-93.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin. "Cevâbü Mesâilî'l-Hüseyin b. Abdillâh et-Taberî". *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin. "Cevâbü Mes'ele'ti'n-Nübüvve ve'l-İmâme". *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Abdullah

- b. Muhammed eş-Şazelî. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Hüseyin. "Fî tesbîti'l-imâme". *Kitâbü'l-müntehab ve yelîhi eydan kitâbu'l-fünûn*. San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1414/1993.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Hüseyin. "Kitâbü fîhi Ma'rifetullah". *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Hüseyin. "Kitâbü Usûlü'd-Din". *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Hüseyin. *Kitâbü'l-müntehab ve yelîhi eydan kitâbu'l-fünûn*. San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1414/1993.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Hüseyin. "Kitâbü's-Siyer". *Kitâbü'l-ahkâm fî beyânî'l-helal ve'l-haram*. nşr. Murtaza b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî. San'a: Mektebetü Bedr, 1434/2013.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Hüseyin. "Mes'eletü fi'l-imâmet". *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Hâdî İlelhak, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Hüseyin. "Tesbîtü İmâmeti Emiri'l-Mü'minin Ali b. Ebi Talib". *Mecmû' resâil el-İmam Hâdî-İlelhak el-Kavîm Yahyâ b. Hüseyin*. nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî. Sa'de: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1421/2001.
- Hakyemez, Cemil. *İmâmiyye Şîası ve Temel Kavramları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Hatîb, Salih Ahmed. *el-İmam Zeyd b. Ali el-müftera aleyh*. Mekke: el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1404/1984.
- Hodgson, Marshall G. S. "Erken Dönem Şîası Nasıl Mezhebe Dönüştü?" çev. Sıddık Korkmaz. *İSTEM* 18 (2011), 289-311.
- İbnü'n-Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. nşr. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dârû'l-ma'rife, 1415/1994.
- Kâsım b. İbrahim, Ebû Muhammed b. İsmail er-Ressî el-Alevî. "el-İmâme". *Mecmû' Kütüb ve resâil el-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. nşr. Abdülkerim Ahmed Cedban. San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002.
- Kâsım b. İbrahim, Ebû Muhammed b. İsmail er-Ressî el-Alevî. "er-Reddü ale'r-Revâfid min Ehl'i-Ğuluvv". *Mecmû' Kütüb ve resâil el-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. nşr. Abdülkerim Ahmed Cedban. San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002.
- Kâsım b. İbrahim, Ebû Muhammed b. İsmâil er-Ressî el-Alevî. "er-Reddü ale'r-Râfida". *Mecmû' Kütüb ve resâil el-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. nşr. Abdülkerim Ahmed Cedban. San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002.
- Kâsım b. İbrahim, Ebû Muhammed b. İsmail er-Ressî el-Alevî. "Fusûlu'n fi't-Tevhid". *Mecmû' Kütüb ve resâil el-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. nşr. Abdülkerim Ahmed Cedban. San'a: Dârû'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002.

- Kâsım b. İbrahim, Ebû Muhammed b. İsmail er-Ressî el-Alevî. "Mesâilü'l-Kâsım". *Mecmû' Kütüb ve resâilü'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*. nşr. Abdülkerim Ahmed Cedban. San'a: Dârü'l Hikmeti'l-Yemaniyye, 1422/2002.
- Korkmaz, Sıddık. *Şîa'nın Oluşumu Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Madelung, Wilferd. "İmam Kâsım b. İbrahim ve Mu'tezillik". çev. Mehmet Ümit. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 394-406.
- Öz, Mustafa - İlhan, Avni. "İmâmet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Subhi, Ahmed Mahmûd. *Fî İlmî'l-keîlâm: Zeydiyye*. Kahire: ez-Zehra li'l-İlmi'l-Arabî, 2. Basım, 1404/1984.
- Şami, Abdülemir. *Tarihü'l-fırkatî'z-zeydiyye beyne'l-karneyni's-sani ve's-salise li'l-hicre*. Bağdat: Vizaretü't-Türâs, 1394/1974.
- Şâmî, Cemal. *İmam Zeyd b. Ali Hayatihi ve Fıkhihi ve Te'sîrihi*, 2014.
- Şehrestânî, Ebû'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihâl*. nşr. Emîr Ali Mühennâ. Beyrut: Darü'l-ma'rife, 3. Basım, 1414/1993.
- Ümit, Mehmet. "el-Hâdî ile'l-Hak ve Usûlü'd-Din Adlı Risalesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2007), 119-141.
- Ümit, Mehmet. "Kâsım Ressî ve Mecmû' Kütüb ve Resâil'i". *İslamî İlimler Dergisi* 1-2 (2009), 241-256.
- Ümit, Mehmet. "Zeydiyye Mezhebi'nde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ". *İlahiyat Akademi Araştırma Dergisi* 5 (2007), 129-146.
- Yaşaroğlu, Hasan. "Zeydiyye'nin İmâmet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 113-132.
- Zeyd b. Ali. "Cevâbü Zeyd b. Ali alâ Vâsıl b. Atâ fi'l-İmâme". *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emirü'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*. nşr. "İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî ". Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsati'l-İslâmiyye, 1422/2002.
- Zeyd b. Ali. "Kitâbü's- Safve". *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emirü'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*. nşr. "İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî ". Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsati'l-İslâmiyye, 1422/2002.
- Zeyd b. Ali. "Kitâbü Tesbîti'l-imâme". *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emirü'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*. nşr. "İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî ". Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsati'l-İslâmiyye, 1422/2002.
- Zeyd b. Ali. "Kitâbü Tesbîti'l-vasıyye". *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emirü'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*. nşr. "İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî ". Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsati'l-İslâmiyye, 1422/2002.
- Zeyd b. Ali. *Mecmû' kütüb ve resâil el-İmamü'l-A'zam Emirü'l-mü'minin Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib*. nşr. İbrahim Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî. Sa'de: Merkez-i Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsati'l-İslâmiyye, 1422/2002.